

ALBANSKO KAZALIŠTE I NJEGOVA ULOGA U RAZVOJU I UČENJU ALBANSKOGA JEZIKA

Mazllom Kumnova
Učiteljski fakultet
Priština, Kosovo

SAŽETAK: U ovome radu nastojimo ukratko predstaviti pregled povijesti albanskoga kazališta s istodobnim predstavljanjem njegove uloge u razvoju i učenju albanskoga jezika, stvaranju albanske književnosti i širenju albanske kulture.¹

Ključne riječi: albansko kazalište, albanski jezik, kazališne djelatnosti, razvoj i učenje albanskoga jezika, hrvatski utjecaj.

I.

Tko god posjeti Albaniju, Kosovo i Makedoniju, prostore na kojima su oduvijek živjeli Albanci, osim s lijepim krajolicima odmah će se suočiti i s dobro vidljivom starom povijesnom monumentalnom arhitektomom kao što su: Apolonia, Butrint, Bylis, Ulpiana, Nikoai, Orikum, Sofratik, Durah i drugi,² u čijim su kompleksima kao nerazdvojni dijelovi i antička kazališta. Sve to vrlo razgovijetno pokazuje sigurne tragove izrazito zanimljive, ali i vrlo slabo istražene kazališne djelatnosti u dalekome povijesnom razdoblju, čak i prije dvadesetak i četiri stoljeća kada se albanska zemlja zvala Ilirija.³

¹ Rad je nastao nakon poticaja te plodne i raznovrsne suradnje na različitim projektima s prof. dr. sc. Vladom Pandžićem, voditeljem znanstvenoga projekta *Dramski tekst kao lingvometrički predložak*. Potrebno je već na početku istaknuti da je značajan i nezaobilazan hrvatski utjecaj na razvoj albanskoga kazališta i školstva. Usp. Mazllom Kumnova – Vlado Pandžić, *Hrvatski prinosi albanskom školstvu*, Hrvatski, Zagreb, 2007, 1, str. 13-46.

² Apolonia je blizu grada Fiera u Albaniji; Butrint blizu grada Saranda u Albaniji; Ulpiana u Prištini; Orikum je blizu grada Vlora u Albaniji; Durah je sadašnji grad Durrws u Albaniji.

³ D. Rubin – P. Nagy – Ph. Rauyer, *The Woved Encyclopedie of Contemporany Theatre*, 1994.

Budući da nisu još istražene ni antičke kazališne djelatnosti, nije lako usustavljeno govoriti o njihovoj ulozi u razvoju i učenju jezika, stvaranju književnosti i širenju kulture kod Ilira, odnosno Albanaca, kao što je moguće pisati o kazališnim djelatnostima kod starih Grka i Rimljana jer su podugo bili izazov istraživačima s različitih strana.⁴ Međutim, možemo ustvrditi da su dosadašnja istraživanja ilirskoga, odnosno antičkoga albanskog kazališta, tj. raznovrsnih kazališnih djelatnosti, dala rezultate na temelju kojih se mogu nedvojbeno donositi zaključci o njegovu razvoju, širini i dosezima te utjecaju na razvoj i učenje govornoga izražavanja.⁵

II.

Albanska kazališna djelatnost nastavljena je i tijekom srednjega vijeka kada su posebno dolazile do izražaja raznovrsne folklorne izvedbe, ali povjesničari ih nisu dovoljno istražili. Nakon osmanske okupacije strogo je proganjana svaka albanska politička, društvena, obrazovna i kulturna djelatnost,⁶ zato se nedvojbeno može zaključiti da je s dolaskom Osmanlija u Albaniju zabranjivana gotovo i svaka značajnija kazališna djelatnost.⁷ Neosporno su se osmanlijske zabrane odnosile i na tradicionalna crkvena prikazanja te bilo kakvo javno dramsko uprizorenje, ali bilo je uvijek Albanaca koji nisu slušali one koji su ih ugnjetavali. Danas nam za prikladna potkrjepljenja čvrstih zaključaka još uvijek nedostaju rezultati istraživanja dramskih uprizorenja u različitim prikriivenim ili potpuno tajnim životnim okolnostima, daleko od očiju opasne vlasti koja je strogo kažnjavala sve neposlušnike. Tradicija usmenih dramskih oblika, tj. prigodnih predstava, zasigurno nije nikada bila potpuno prekinuta, uostalom kao ni albanski odgoj ni školsko obrazovanje.⁸

III.

Novi procesi koji su se pojavili u političkom i kulturnom životu Albanije u prvim desetljećima 19. stoljeća označili su početak albanskoga

⁴ Usp. Vlado Pandžić, *Prilozi za opću povijest učenja i poučavanja jezičnoga izražavanja*, u: *Sitni prilozi za povijest učenja i poučavanja govorništva*, Split, 2007, str. 9-105.

⁵ ASHSH, *Historia e popullit shqiptar II*, Tiranë, 2002, na više mjesta.

⁶ Isto.

⁷ *Historia e popullit shqiptar*, Tiranë, 2002. str. 695.

⁸ Usp. Mazllom Kumnova, *Albanska teorija i praksa književnog odgoja i izobrazbe* (doktorski rad u rukopisu), Zagreb, 2007, str. 55-58.

narodnog preporoda, koji zauzima jedno poduže povijesno razdoblje: od 30-ih i 40-ih godina 19. stoljeća do 1912.⁹

Preporoditeljske aktivnosti u kulturi i obrazovanju početkom albanskoga narodnog preporoda bile su usmjerene na podizanje nacionalne samosvijesti koja je ponajprije trebala potaknuti Albance na ostvarbu narodnoga zajedništva i jedinstva.¹⁰ Obilježje je pak treće etape, od 1881. do 1908. godine, razvoj kulture i nacionalnog obrazovanja. Osim organiziranja oružanoga otpora protiv osmanske vlasti, ali i srpskih i crnogorskih teritorijalnih aspiracija, preporoditelji su organizirali albansko školstvo, stvarali zajednički albanski (književni) jezik i grafiju, pridonosili razvoju književnosti i drugih umjetnosti, a posebno i razvoju kazališta.¹¹

Unatoč teškoćama koje je stvorila višestoljetna turska vladavina Albanci su vrlo uspješno sedamdesetak godina vodili politički, društveni, ekonomski, odgojno-obrazovni i kulturni narodni preporod do proglašenja neovisnosti Albanije (1912.).¹²

IV.

Albanski narodni preporod je izvukao albanski narod iz kulturne i obrazovne zaostalosti, uzrokovane dugoročnom turskom vladavinom, osvijestio je potrebu ukidanja dotadašnjega lokalnog, plemenskog, patrijarhalnog, feudalnog i pokrajinskog organiziranja te potrebu za obvezatnim narodnim jedinstvom usprkos trima vjeroispovijedima, što će voditi k uspostavljanju albanske nacionalne države.¹³ Znali su preporoditelji da je prosvjetiteljska djelatnost presudna i da je nužno stvoriti jedinstven nacionalni književni jezik sa zajedničkom grafijom (slovopisom) te da je neodgodiva potreba za otvaranjem albanske škole.¹⁴

⁹ ASHSH, *Historia e popullit shqiptar II*, Tiranë, 2002, str. 17.

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto.

¹² Usp. Milan Sufflay, *Sërbet dhe Shqiptarët*, Tiranë, 2004; Aleksandër Stipčević – Zeqirja Neziri, *Historia dhe bibliografija e arbëreshëve të Zarës*, Shkup, 1997; Zef Mirdita, *Hrvatska historiografija i publicistika o Albancima*, Kolo, Zagreb, 2000, 4, str. 52-77; Zeqirja Neziri, *Hrvati o Albancima*, Zagreb, 1993; Aleksandar Stipčević, *Albanologija u Hrvatskoj*, u: *Historijski zbornik*, Zagreb, 1992, str. 219-236; Aleksandër Stipčević, *Albanologjia në Kroaci-pasqyrë historike*, Gjurmine albanologjike, Prishtinë, 1991, 21, str. 154-174; Henrik Barić, *Povijest arbanaškog jezika*, Sarajevo, 1959; Milan pl. Šufflay, *Vjerske prilike u Albaniji kroz vjekove*, Obzor, Zagreb, 1926, 154, str. 1-2.

¹³ Isto.

¹⁴ Usp. Mazllom Kumnova – Vlado Pandžić, *Hrvatski prinosi albanskom školstvu*, Hrvatski, Zagreb, 2007, 1, str. 13-46.

Svoj su rad i nacionalni program prosvjetitelji artikulirali na jeziku prožetome duhovnom kulturom svih Albanaca, koja je unatoč turskoj (osmanskoj) vlasti prožimala sve Albance. U podizanju nacionalne svijesti poslužili su se veličanjem znamenitoga junaka Skenderbega, omiljenoga u narodu.

Osmansko Carstvo je u Albaniji otvaralo strane škole i nije dopuštalo škole na albanskom jeziku.¹⁵ U drugoj polovici 19. stoljeća na prostoru gdje žive Albanci bilo je turskih, grčkih, srpskih, bugarskih, židovskih i latinsko-talijanskih škola.¹⁶ Naravno, prvi je zahtjev preporoditelja bio da se u tim školama uči albanski jezik. Međutim, osim u nekim rijetkim slučajevima, Osmansko Carstvo nije uvažilo taj zahtjev. Ipak, zahtjeve za „albanskim jezikom, školom i nacionalnim obrazovanjem podnijele su tijekom našeg preporoda nacionalne skupštine i kongresi, rodoljubne lige, društva i odbori osnovani u zemlji i inozemstvu...”¹⁷

Sredinom 19. stoljeća u Skadru i okolici otvorene su mnoge škole, ali nastavni jezici u tim školama bili su turski, talijanski i njemački. Austrija je, natječući se s Italijom, financirala i potpomagala otvaranje škola na njemačkom jeziku, ali prihvatila je i mogućnost jačanja „albanskog nacionalizma”, za razliku od vjerskih i laičkih škola na talijanskom jeziku. Posebno je početkom 20. stoljeća Austrija podupirala otvaranje škola na albanskom jeziku promičući svoje političke interese.¹⁸

Katolički misionari iz Italije u tom razdoblju otvaraju mnoge škole i održavaju seminare, ne samo u Skadru nego i u drugim albanskim mjestima.¹⁹ U tim se školama učio talijanski jezik i književnost te specifični religijski nastavni predmeti,²⁰ ali ne i albanski jezik, književnost, povijest i kultura. Mora se istaknuti da su u talijanskim školama tradicionalno

¹⁵ Isto.

¹⁶ Jashar Rexhepagj, *Zhvillimi i arsimit dhe sitemit shkollor të kombësisë shqiptare në territorin e Jugosllavisë së sotme – deri në vitin 1918*, Prishtinë, 1970, str. 82.

¹⁷ Hysni Myzyri, *Albansko nacionalno obrazovanje*, Priština, 1996, str. 7.

¹⁸ Ministria e Arsimit dhe e Shkencës, *Historia e arsimit dhe e mendimit shqiptar I*, Tiranë, 2003, str. 106.

¹⁹ Među katolicima u Albaniji u razdoblju od 1832. do 1883. bili su utjecajni talijanski franjevci, a zatim su ponovno utjecajni bosanski franjevci koji su bili draži albanskom katoličkom pučanstvu jer su se brzo prilagođivali, učili albanski jezik te i propovijedali na albanskom jeziku. Usp. *Schematismus almae provinciae missionariae Albaniae*; Zef Mirdita, *Krishtenizmi nder Shqiptar*, Prizren – Zagreb, 1998.

²⁰ Isto.

prakticirane i različite kazališne djelatnosti, što je zasigurno pridonosilo motivaciji za učenje talijanskoga jezika.²¹

U mnogobrojnim turskim državnim školama nastojalo se islamizirati albansku djecu i mladež. Preporoditelj, pisac i domoljub Zef Jubani (1818-1880) u svome književnom djelu skreće pozornost na apsolutizam i monopol intelektualaca podložnih aspiracijama stranih utjecaja koji imaju za cilj uništenje temelja domoljublja albanske djece i mladeži.²²

U školama koje su otvarali i u kojima su nastavu držali bosanski franjevci stanje je bilo oduvijek potpuno drugačije.²³ Nastava se održavala na albanskom jeziku te je i svaka kulturna djelatnost, pa tako i kazališne i glazbene izvedbe, bila na albanskom jeziku.²⁴ Zbog te nacionalne albanske orijentacije ne samo turska administracija nego i talijanska propaganda bile su protiv takvih škola. Franjevci se nisu ograničili samo na grad Skadar, nego su i u drugim mjestima otvarali škole, vodili seminare te organizirali prosvjetiteljsku i kulturnu djelatnost na albanskom jeziku.²⁵ U njihovim školama nastavu na albanskome jeziku pohađala su isključivo siromašna albanska djeca i mladež, a postoje dokazi kako su bosanski franjevački misionari i albanski učitelji organizirali humanitarnu pomoć u odjeći i hrani za svoje učenike.²⁶ U njihovim školama organizirane su razne djelatnosti, kazališne, glazbene, športske i ostale

²¹ O tome je teško donositi čvrste zaključke jer nisu istraženi školski arhivi, a većina je i zagušnjena ili uništena. U svakom slučaju te su kazališne djelatnosti prakticirane na talijanskom jeziku, što je imalo poglavito za cilj odnarođivanje Albanaca.

²² Zef Jubani, *Raccolta di canti popolari e rapsodie di poemi albanesi*, Trst, 1871. Posebice se o tome govori u radovima *Aktualnost naroda Sjeverne Albanije* i *Razmatranja o moralnom stanju i o intelektualnoj kulturi albanskoga naroda*.

²³ Potrebno je istaknuti da su katkada i talijanski franjevci, u mjestima gdje su izravno surađivali s bosanskim franjevcima, promicali albanski jezik, što i je bilo jedno od njihovih načela misionarskoga rada. Međutim, ni jedan povijesni izvor ne pokazuje da su talijanski franjevci negdje barem približno postigli onu vrlo visoku razinu promicanja albanskoga jezika koju su redovito održavali bosanski franjevci (Hrvati) koji u svakom pogledu zaslužuju zahvalnost svih Albanaca.

²⁴ Ministria e Arsimit dhe e Shkencws, *Historia e arsimit dhe e mendimit shqiptar I*, Tiranë, 2003, str.106.

²⁵ Usp. Mazllom Kumnova – Vlado Pandžić, *Hrvatski prinosi albanskom školstvu*, Hrvatski, Zagreb, 2007, 1, str. 13-46.

²⁶ Isto.

kulturne aktivnosti na albanskome jeziku.²⁷ Franjevci su iznimno cijenili dramski tekst kao lingvometodički predložak.²⁸

Kao početak albanskoga školstva obično se navodi 7. ožujka 1887., kada je otvorena prva škola u Korči, prva albanska laička škola. Taj je nadnevak urezan u povijesno pamćenje i počeo se slaviti kao „Dan učitelja”, kako u Albaniji tako i na drugim prostorima gdje žive Albanci. No začetci albanskoga školstva puno su stariji i još se istražuju. Ima mnoštvo pokazatelja da početci albanskoga obrazovanja sežu u 17. stoljeće, a po nekim se povijesnim izvorima može tvrditi da je započelo i prije.²⁹ Ako je četrdeset tri godine prije 1887. sastavljena prva početnica albanskoga jezika,³⁰ a do 1887. još i neke druge školske knjige, onda su to čvrsti dokazi da su albanske škole postojale i znatno ranije. Te su škole povremeno radile s ograničenim brojem učenika, ali osmanska (turska) vlast ih je progonila jer nije htjela prihvatiti prosvjeđivanje albanskoga naroda.

IV.

Osim što prve početnice³¹ ukazuju na starije začetke albanskoga školstva, svjedoče i o nastanku prvih specifičnih nastavnih metoda i postupaka za nastavu albanskoga jezika, o naporima za poduku toga jezika s novom, jedinstvenom grafijom. Te početnice nisu bile namijenjene nekoj određenoj životnoj dobi jer su iz njih i odrasli i djeca učili

²⁷ Usp. Vlado Pandžić, *Pouke i muke po hrvatskome jeziku u Bosni i Hercegovini*, Mostar, 2006, str. 115-128. i 147-158.

²⁸ U gimnazijama te studiju bogoslovije i filozofije Franjevačke provincije Bosne Srebrene uvijek su poklanjali jako veliku važnost dramskim predstavama. Upravo su time neosporno bili motivirani u svome prosvjetnom djelovanju Gjergj Fishta i ostali albanski franjevci koji su studirali u Bosni. Usp. Vlado Pandžić, *Pouke i muke po hrvatskome jeziku u Bosni i Hercegovini*, Mostar, 2006, str. 217.

²⁹ Poznato je da je papa Klement (podrijetlom Albanac) 20. travnja 1711. u Rimu osnovao Katedru albanskoga jezika, gdje su se osim obrazovanja misionara na albanskom jeziku izdavali i rječnici, gramatike i druge knjige potrebne pri učenju jezika. Te udžbenike su dijelili (širili) u Albaniji. Misionari su nakon dolaska u Albaniju otvorili albanske škole u vjerskim objektima: u Skadru 1638. godine, na Kosovu itd. Škole su mogle raditi samo povremeno jer su ih turske vlasti zatvarale. (*Hylli i dritës /Zvijezda svijetla/*, 1935, ponovno izdano u Katoličkome albanskom biltenu, Skadar, 1993.)

³⁰ *Fort i shkurtër e i përdorshëm Ëvetar shqip*: Ta se početnica upotrebljava vrlo kratko, a u njoj je bilo nekoliko tekstova poznatoga preporoditelja Nauma Veqilharxhija. Ponovo je tiskana 1845. pod naslovom *Potpuno novi Ëvetar na albanskom za početnike*. Poznate su i početnice Konstantina Kristoforidhia (1867–1872), Dauta Boriça (1869.), Dhimitëra Rusosa (1877.), Samija Frashërija (1879–1904), Anastasa Kulloritija (1882.) i Jeronima De Rade.

³¹ Do godine 2000. objavljeno je oko 150 početnica.

albanski jezik, ali su učili i o povijesti svoga naroda, što je jačalo nacionalnu samosvijest. Stoga su početnice bile na crnoj listi turskih okupatora, ali i ostalih aspiratora na albanska područja, među kojima su posebno uporni i nemilosrdni bili srpski i grčki progonitelji prosvjetitelja albanskoga naroda.

Početnice su tiskane u raznim europskim kulturnim središtima i s puno su muka stizale na albanska područja. Njihova uporaba u narodu je aktualizirala pitanje otvaranja albanskih škola i škola za obuku učitelja. Nakon Albanske prizrenske lige (1878.) otvoreno je nekoliko albanskih škola, ali zatvorene su nakon Hamidske reakcije (nazvane po sultanu Hamidu). To se nasilje prema albanskoj školi nastavilo i u 20. stoljeću sve do 1908. jer su svi naponi za širenjem albanske škole bili proglašavani protuzakonomitim i neprijateljskim djelovanjem.³² Povelik se broj albanskih rodoljuba i prosvjetitelja našao na udaru strogih turskih zakona.³³ Zbog svega toga još je i početkom 20. stoljeća bilo neusporedivo više stranih škola negoli albanskih. Na cjelokupnome je albanskom području bilo 1.187 škola na turskom jeziku, više od 1.000 škola na grčkom jeziku te više od 300 škola na slavenskim jezicima, talijanskom itd.³⁴

Valja spomenuti da je i albansko iseljništvo neprekidno prikupljalo novac za albansko prosvjeđivanje i opće kulturno uzdizanje. Tako je, primjerice, zahvaljujući njihovim naporima u Rumunjskoj otvorena prva srednja pedagoška škola (Bukurešt, 1892.) za pripremu albanskih učitelja.³⁵

V.

Prvu etapu albanskoga narodnog preporoda obilježava razvoj kazališta u okviru vjerskih i laičkih škola. U razdoblju 1838-1910 izgrađene su i posebne zgrade, koje su osim za kazalište bile namijenjene i za

³² Austrougarski konzul u Skadru zapisao je da se prema turskim zapovijedima kažnjavalo posjedovanje bilo kakve albanske knjige ili uporaba albanskog jezika u dopisivanju. Posebice su zabranjene albanske novine koje su se tiskale u inozemstvu, no Albanci su pokazivali veliku hrabrost i žrtvovanje jer su ih čuvali ili međusobno posuđivali. Usp. Hysni Myzyri, *Shoqëria e të Shtypurit Shkronja Shqip*, Tiranë, 1979, str. 131.

³³ H. Myzyri, n. d., na više mjesta.

³⁴ J. Rexhepagiq, n. d., str. 82.

³⁵ Usp. M. Kumnova – V. Pandžić, n. d., str. 32-33.

glazbene i ostale umjetnosti. Samo je u Skadru³⁶ bilo sedam „kazališnih salona“, a među njima je najuglednija bila Kazališna dvorana Franjevačke škole koja je imala 300 mjesta.³⁷ Te posebne školske prostorije („saloni“) nisu služile samo za izvođenje kazališnih predstava, nego su se u njima organizirale i druge kulturno-umjetničke aktivnosti, posebice glazbene izvedbe i izložbe likovnih djela.³⁸

Još 1879. zabilježene su prve kazališne predstave na albanskom jeziku u Franjevačkoj narodnoj školi. Primjerice, prikazana je u toj školi farsa *Mako*, kratka komedija P. Cezarija, koja je imala izvrstan odjek,³⁹ a prevedena je i adaptirana prema albanskoj kazališnoj tradiciji. Prema nekim bilješkama predstava se održala 20. veljače 1879.⁴⁰

Na Božić 1880. učenici Franjevačke škole⁴¹ prikazuju u Skadru dramu *Blaga Božićna noć (Božanstveni Čovjek, Istiniti Spasitelj naroda)* albanskoga pisca franjevca Leonarda de Martinija (1830-1923).⁴² Bila je to pastirska drama (šetnja pastira u Betlehemu, ulazak u kolibu pred špijnom, poklon pastira) na albanskom jeziku i prikazana je u ranim satima velikoga kršćanskoga blagdana Božića. Kazališna je predstava bila izvrsno primljena pa je već sutradan prikazana i u Ženskoj franjevačkoj školi

³⁶ Shkodra (Skadar), grad u Albaniji, u prvoj polovici 19. stoljeća imao je oko 50 tisuća stanovnika. Bio je trgovački grad, kulturno i političko središte; u njemu su bila diplomatska predstavništva tadašnjih velikih svjetskih sila. Postoje tragovi obrazovanja (religijskoga i laičkoga) te postojanja kazališne i druge umjetnosti još u srednjem vijeku, ali na stranim jezicima (talijanski, njemački, turski). U jednom dokumentu austrijski konzul u Skadru obavještava svoje ministarstvo „... da od 1855. godine Skadar ima jednu laičku školu, ali potom su u toj školi učitelji bili franjevački misionari...“ Usp. Stavro, S., *The Albanian National Awakening 1878-1912*, Bloomington, 1967. Prijevod na albanskom je tiskan 2000. u Tirani.

³⁷ Ardi Hoti, www.infoshkodra.com, 2006.

³⁸ Isto.

³⁹ Dede Pasi, *Shqipnija, 1874-1914*, II, str. 7-14.

⁴⁰ Gjon Karma, *Shtirija e levizjes amatore ne Shkoder (1879-1930)*, Časopis „Skena dhe ekrani“, 1983, br. 4. (*Razvoj amaterskoga pokreta u Skadru /1879-1930/*).

⁴¹ Franjevačka škola u Skadru otvorena je 1861. kao prva narodna škola. Tu su školu pohađali učenici iz siromašnih obitelji (Pal Duka-Gjini, *Gjergj Fishta, jeta dhe veprat*, Provincina France-skane Shqiptare, S. Maria degli Angeli u Assisi-t, 1992.). U nekim se zapisima Franjevačka škola u Skadru u tom razdoblju nazivala Franjevačka narodna škola. Usp. Hasan Hasani, *Leksikon shkrimtarëve shqiptare, 1501-2001*, Priština, 2003, str. 293.

⁴² Leonardo de Martini, Arbanas, smatra se prvim dramatičarom u albanskoj književnosti. Bio je i profesor u Franjevačkome liceju u Troshanu, blizu grada Lezha u Albaniji. U pismu napisanu 8. siječnja 1881. A. Gjampero iz Bergama zahvaljuje de Martiniju na predstavi i ističe kako je bilo mnogo ljudi kojima su lijepi scenski prizori izmamili suze. Leonardo de Martini poslan je 1865. kao franjevački svećenik u misiju u Skadar i u druga albanska mjesta. U albanskoj je književnosti važan ne samo kao dramatičar nego i kao pjesnik i prevoditelj vjerskih djela.

sestara Stigmatina,⁴³ a nakon toga više puta u narodnim školama.⁴⁴ Poznato je da su u školama organizirane i druge kazališne predstave.

VI.

Franjevačko kazalište bilo je nositelj kulturne i umjetničke djelatnosti za cijeli grad Skadar, a imalo je i veliku nacionalnu važnost u odgoju albanske djece i mladeži te posebice u učenju albanskoga jezika, kao najbolji lingvometodički predložak. Premda je bilo amatersko, u posljednja dva desetljeća 19. stoljeća stvorena je prva generacija albanskih kazališnih umjetnika, glumaca, redatelja i ostalih scenskih djelatnika.

Valja istaknuti i činjenicu da se još sredinom 19. stoljeća u Skadru i Korči javljaju i prva dramska djela na albanskome jeziku. Godine 1840. prikazano je djelo poznatoga albanskog pisca Jeronima de Rade te drama *Besa* albanskoga pisca Samija Frashërija. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća prevode se na albanski djela svjetskih dramatičara Sofokla, Eshila, Goethea, Schillera, Puškina, Čehova, Tolstoja i dr.⁴⁵

U suradnji s franjevcima obrazovnu, kulturnu i znanstvenu aktivnost provodi i katolički isusovački red, posebice u vezi s nacionalnim projektima oko oblikovanja jedinstvenoga albanskog jezika, jedinstvene abecede, oko osnivanja kulturnih društava i knjižnica, pokretanja novina i časopisa na albanskom jeziku te organiziranja raznih drugih kulturnih i umjetničkih djelatnosti. Poznato je da su osim franjevačkog i isusovačkog reda djelovale i ostale vjerske organizacije, no one su bile u službi svojih političkih središta izvan Albanije i nisu djelovale u skladu s albanskim političkim i nacionalnim interesima, nego katkad i protiv njih.

⁴³ Stigmatine pripadaju Franjevačkom institutu, koji je 1850. osnovala Ana Lapini. Dolaze u Skadar godine 1879. i otvaraju školu za žene. Učiteljice su bile Albanke. Ta je škola imala iznimne uspjehe u nacionalnome odgoju i obrazovanju ženske djece i mladeži. Nekoliko takvih škola utemeljile su i u drugim mjestima, a 1924. otvorile su i Žensku učiteljsku školu u Skadru.

⁴⁴ Naziv za franjevačke škole u Skadru.

⁴⁵ Osim u Skadru kazališna je djelatnost organizirana i u drugim albanskim gradovima, npr. u Korči je prikazan Shakespeareov *Otello*, dramska djela albanskih pisaca Kote Hoxhija *Dasma Lunxherisw* te djela Antona Santorija, Mihaila Gramena itd.

VII.

S prijelaza iz 19. u 20. stoljeće vrlo su istaknuti albanski dramski pisci bili Shtjefen Gjecovi i Gjergj Fishta.⁴⁶ Godine 1904. Fishta je adaptirao poznatu Molièreovu komediju pod naslovom *Zao zbog pameti*, prilagodivši je tradicionalnomu albanskom kulturnom okruženju. Komediju su izveli učenici Franjevačke škole u Skadru i imala je velik odjek.⁴⁷

Gjergj Fishta napisao je dvadesetak dramskih djela u kojima se često vraćao u albansku povijest da bi potaknuo nacionalnu svijest, domoljublje, osvijestio nužnost borbe za slobodu i neovisnost, no pisao je i djela s religijskom tematikom, npr. dramu *Sveti Franjo iz Asiza*. U toj monodrami od tri čina i 1200 stihova Fishta portretira lik sv. Franje Asiškoga, a prikazana je povodom obilježavanja 700. obljetnice njegova posjeta Albaniji.⁴⁸ Izrazito dramaturško nadahnuće Fishta prikazuje u tragediji *Juda Makabejac*, u kojoj prikazuje žrtvovanje za domovinu, slobodu, dostojanstvo i pravdu: „Domovina – zakon, nacija – svetost, sloboda – vrlina.”⁴⁹ Jedna je od najuspješnijih Fishtinih drama i *Štovanje lijepe književnosti*, napisana pod utjecajem njemačkog pisca Schillera, koja je prikazana u franjevačkom kazalištu 11. prosinca 1911. u prigodi 50. obljetnice osnivanja Franjevačke škole na albanskom jeziku. Pred gledalištem – u kojem su bili turski administrativni čelnici, intelektualci, predstavnici stranih konzulata i ostalih vjera – pozornica je otvorena riječima: „Albanac sam ja...” Djelo su Albanci iznimno dobro primili, ali

⁴⁶ Gjergj Fishta (1871-1940) najpoznatiji je albanski književnik u prvoj polovici 20. stoljeća. U školovanju ga je poticao franjevački misionar Bosne Srebrene Lovro Mihačević. Završio je Franjevački licej u Troshanu i kao petnaestogodišnjak (s još šest albanskih mladića) nastavio školovanje u Bosni, najprije u Kraljevoj Sutjesci pa u Livnu i Kreševu.

Shtjefen Gjecovi (1874-1929), rođen u Janjevu blizu Prištine, pohađao je Franjevački seminar u Troshanu i filozofsko-teološke seminare u Fojnici, Derventi i Kreševu. Služio je kao katolički franjevački svećenik u nekoliko mjesta u Albaniji i na Kosovu. Autor je više etnografskih i arheoloških djela, otvarao je škole na albanskom jeziku, osnivao muzeje, prevodio na albanski jezik, autor je i monumentalne kodifikacije *Zakonik Leka Dukagjinija (Kanuni i Lekë Dukagjinit)*. Poznati je albanski domoljub, kojega je ubila srpska vojska 1929. u mjestu Zym, između Prizrena i Gjakova. Na njegov grob i danas hodočaste Albanci svih vjera.

Još je povelik broj franjevac koji zauzimaju važno mjesto u albanskoj književnosti, znanosti i kulturi, primjerice: Justin Rrota, Anton Harapi, Marin Sirdani, Donat Kurti, Gjon Shllaku, Benedikt Dema, Bernardin Palaj, Martin Gjoka, Ambroz Marlaskaj, Vincenc Prendushi i dr.

⁴⁷ Jup Kastrati, *Dramatika shqiptare*, Revista letrare, Tiranë, 1944, 1, 2 i 3, str. 30.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Isto.

strani predstavnici su ga shvatili kao provokaciju.⁵⁰ Predstavu je pratio školski glazbeni kor pod vodstvom samoga Fishta.⁵¹

Fishta pripada prvom naraštaju učenika Franjevačke srednje škole u Troshanu. Sedmorica najboljih učenika (Gjergj Fishta, Ejëll Paliqi, Severin Lushaj, Pjeter Gjadri, Lovro Mitrović, Bonë Gjecaj i Pashk Bardhi) odlaze 1886. u Bosnu te pohađaju prvu pripremnu godinu u Franjevačkom samostanu Guča Gora, blizu Travnika.⁵² Studij filozofije polazili su u Franjevačkom samostanu u Kraljevoj Sutjesci, a teološki studij u Livnu.⁵³ Taj će povijesni naraštaj franjevac biti temelj Albanske franjevačke provincije. Prema njihovu svjedočenju, već prvih dana nakon dolaska u Bosnu, profesori su im propisali obvezatne nastavne sate albanskoga jezika. Rekli su im:

„Učite naš jezik i strane jezike, ali čuvajte i ne zaboravite svoj jezik. Svojim ćete jezikom govoriti svojem narodu, njime ćete učiti nepismene, njime ćete propovijedati istine iz *Svete knjige*, njime ćete buditi među pukom ljubav prema domovini i želju za državnom neovisnošću.”⁵⁴

Tijekom studija su sve filozofske, teološke, književne i druge tekstove prevodili na albanski jezik, a napravili su i niz izvrsnih kulturnih, dramskih predstava na svome albanskom jeziku.⁵⁵

Godine 1893. sedam mladih albanskih franjevaca vratilo se u Albaniju, u Troshan. Fishta je služio u crkvi „Dom Lleshi”, gdje je prema legendi sveti Franjo blagoslovio zemlju svojih sinova u albanskoj zemlji.⁵⁶ Poslije nastavlja svoju djelatnost u Osnovnoj školi braće Franjevačkog reda u Gjuhadollu u Skadru.⁵⁷ Ta poznata fratarska škola proširila se i

⁵⁰ Isto.

⁵¹ Nema dvojbe da je na Fishtu najjači utjecaj imala hrvatska književnost, pa tako i kazališna umjetnost. Prijateljivao je sa Silvijem Strahimirom Kranjčevićem. Dopisivao se s mnogim istaknutim hrvatskim piscima, a posebno ga je zanimala i uloga hrvatske kazališne umjetnosti u kulturnom i društvenom životu. Prema nekim indicijama bio je više puta pozivan kao važan počasni gost na kazališne svečanosti u Zagreb, ali to su mu zabranjivale turske vlasti. Vlado Pandžić traga za dokazima da se Gjergj Fishta izravno inspirirao za svoje albansko kazalište i dramsko stvaralaštvo u Hrvatskoj i kod Hrvata u Bosni i Hercegovini. Usp. Lasgush Poradeci, *Gjergj Fishta lirik, Jeta e re*, 1990, 11-12, str. 15-48.

⁵² Usp. M. Kumnova – V. Pandžić, n. d., str. 13-46.

⁵³ Isto.

⁵⁴ Pal Duka-Gjini, *Jeta dhe vepra e Gjergj Fishtes*, Albanska franjevačka provincija, 1992, str. 26-27.

⁵⁵ Usp. M. Kumnova – V. Pandžić, n. d., str. 13-46.

⁵⁶ Isto, str. 33.

⁵⁷ Isto, str. 13-46.

na osnovnu školu za siromašnu albansku djecu. Kako je govorio Fishta, škola je bila barometar ljubavi Albanaca za albanski jezik.⁵⁸

Početakom 20. stoljeća franjevci su u Gjuhadollu imali školu, kazalište, knjižnicu, muzej i tiskaru u kojoj su tiskane ne samo školske knjige nego i časopisi i druge knjige. Skadar je tako postao obrazovno, znanstveno, kulturno, ali i političko središte albanskoga naroda.⁵⁹

VIII.

Albanski komunistički režim, na veliku nacionalnu žalost, 11. prosinca 1946. prisilno je zatvorio Franjevački samostan u Gjuhadollu u Skadru.⁶⁰ Oduzeta je sva dokumentacija, knjige i arheološki spomenici. U toj pljački sudjelovali su i mnogi specijalci srpske policije kao „bratska komunistička pomoć”, a navodno su uporno u franjevačkoj pismohrani tražili jedno pismo na latinskome koje je poslao kardinal Alojzije Stepinac, zagrebački nadbiskup, da bi se zahvalio Albanskoj franjevačkoj provinciji u Skadru za pomoć nekom mladom hrvatskom fratri, kojega je bila zarobila talijanska vojska. Pretpostavlja se da je srpska policija odnijela mnoštvo dragocjene građe iz samostanskih arhiva.⁶¹ Preostala je građa prenesena u Državni arhiv u Tirani, a danas se vodi sudski postupak za njezin povratak Albanskoj franjevačkoj provinciji u Skadru.⁶²

Komunistički pakao toga razdoblja, kada su mnogi franjevci ubijeni ili poslani u tamnice, opisuje otac Zef Pllumi u svojim memoarima.⁶³ Rijetki su preživjeli, a konačno su dočekali slobodu tek 1990.

IX.

Može se na kraju zaključiti da smo napravili kratak pregled povijesti albanskoga kazališta s istodobnim predstavljanjem njegove uloge u razvoju i učenju albanskoga jezika, stvaranju albanske književnosti i širenju albanske kulture. Budući da je ograničen opseg ovoga rada, uspje-

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ At Zef Pllumi, *Rrno vetëm për të tregue*, Albanska franjevačka provincija u Skadru, Tiranë, 2006.

⁶¹ Isto.

⁶² Isto.

⁶³ Isto.

li smo samo jezgrovito predstaviti i neosporni hrvatski utjecaj na razvoj albanskoga kazališta, dramske književnosti i školstva. Dotaknuli smo djelomice širinu istraživačkih mogućnosti, a možda i potaknuli druge znanstvenike na dotična istraživanja.

LITERATURA

- Ali Abdihoxha, *Probleme të zhvillimit të letërisë sonë*, Tiranë, 1970.
- ASHSH, *Historia e popullit shqiptar II*, Tiranë, 2002.
- Henrik Barić, *Povijest arbanaškog jezika*, Sarajevo, 1959.
- Anđelko Barun, *Franjevci u livanjskom kraju*, Bosna franciscana, Sarajevo, 2004, 21, str. 124-145.
- Pal Duka-Gjini, *Jeta dhe vepra e Gjergj Fishtes*, 1992.
- Ivan Esih, *O. Gjergj Fishta*, Dobri Pastir, Sarajevo, 1962, str. 262.
- Atë Anton Harapi, *Njisiimi kombtar dhe ideali kombtar*, Kuvendi Franceskan, Gjakove, 1997.
- Hasan Hasani, *Leksikon shkrimtarëve shqiptare 1501-2001*, Prishtinë, 2003.
- Edwin Jacques, *Shqiptarët, historia e popullit shqiptar nga lashtësia deri në ditët e sotme*, Tiranë, 1995.
- Julijan Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci, I. svezak*, Sarajevo, 1912.
- Julijan Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci, II. svezak (1780-1878)*, Sarajevo, 1915.
- Julijan Jelenić, *Latinske škole Bosne srebreničke: malo svijetla u probleme njihovog postanka, opstanka i metoda do polovine XVIII. stoljeća*, Godišnjak Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1929, str. 31-41.
- Zef Jubani, *Raccolta di canti popolari e rapsodie di poemi albanesi*, Trst, 1871.
- Ivan Franjo Jukić, *Sabrana djela, I, II. i III*, Sarajevo, 1973.
- Ismail Kadare, *Identiteti evropian i shqiptarëve*, Tiranë, 2006.
- Gjon Karma, *Shtrirja e levizjes amatore ne Shkoder (1879-1930)*, Skena dhe ekrani, 1983, 4.
- Jup Kastrati, *Dramatika shqiptare*, Revista letrare, Tiranë, 1944, 1, 2 i 3.
- Usp. Mazllom Kumnova – Vlado Pandžić, *Hrvatski prinosi albanskom školstvu*, Hrvatski, Zagreb, 2007, 1, str. 13-46.
- Noel Malcolm, *Kosova, një histori e shkurtër*, Prishtinë – Tiranë, 2001.

- Lovro Mihačević, *Crtice iz albanske povijesti*, Sarajevo, 1912.
- Lovro Mihačević, *Po Albaniji. Dojmovi s puta*, Matica hrvatska, Zagreb, 1911.
- Ministria e Arsimit dhe e Shkencës, *Historia e arsimit dhe e mendimit pedagogjik shqiptar, I*, Tiranë, 2003.
- Ymer Minxoz, *Era e Mykut*, Tiranë, 2003.
- Zef Mirdita, *Hrvatska historiografija i publicistika o Albancima*, Kolo, Zagreb, 2000, 4, str. 52-77.
- Zef Mirdita, *Krishtenizmi nder Shqiptare*, Misioni katolik Shqiptar ne Zagreb, Prizren – Zagreb, 1998.
- Hysni Myzyri, *Arsimi kombëtar shqiptar*, Prishtinë, 1996.
- Zeqirja Neziri, *Hrvati o Albancima*, Zagreb, 1993.
- Vlado Pandžić, *Pouke i muke po hrvatskom jeziku u Bosni i Hercegovini*, Mostar, 2006.
- Vlado Pandžić, *Profesori i učenici, hrvatski pisci*, Zagreb, 2001.
- At Zef Pllumi, *Rrno vetëm për të tregue*, Tiranë, 2006.
- Rexhep Qosja, *Cështja shqiptare, historia dhe politika*, Prishtinë, 1996.
- Rexhep Qosja, *Historia e letërsisë shqiptare, I, II, III*, Prishtinë, 1984.
- Jashar Rexhepagiq, *Zhvillimi i arsimit dhe sitemit shkollor të kombësisë shqiptare në territorin e Jugosllavisë së sotme – deri në vitin 1918*, Prishtinë, 1970.
- D. Rubin – P. Nagy – Ph. Rauyer, *The Woved Encyclopedie of Contemporany Theatre*, London, 1994.
- Dhimiter S. Shuteriqi i dr., *Historia e letërsisë shqipe*, Prishtinë, 1975.
- S. Stavro, *The Albanian National Awekening 1878-1912*, Tiranë, 2000.
- Aleksandër Stipçeviq – Zeqirja Neziri, *Historia dhe bibliografija e arbëreshëve të Zarës*, Shkup, 1997.
- Aleksandar Stipčević, *Albanologija u Hrvatskoj*, u: Historijski zbornik, Zagreb, 1992, str. 219-236.
- Aleksandër Stipçeviq, *Albanologija në Kroaci-pasqyrë historike*, Gjurmine albanologjike, Prishtinë, 1991, 21, str. 154-174.
- Aleksandër Stipçeviq, *Ilirët, Histori, Jeta, Kultura, Simbolet E Kultit*, Tiranë, 2002.
- Aleksandër Stipçeviq, *Simbolet e kultit te Ilirët*, Prishtinë, 1983.
- Milan Sufflay, *Sërbet dhe Shqiptarët*, Tiranë, 2004.

- Milan pl. Šufflay, *Vjerske prilike u Albaniji kroz vjekove*, Obzor, Zagreb, 1926, 154, str. 1-2.
- Nijazi Zylfiu, *Mendimet pedagogjike dhe humaniste të Naim Frashërit*, Enti i Teksteve dhe Mjeteve Mësimore, Prishtinë, 1980.

ALBANIAN THEATRE AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT AND LEARNING OF THE ALBANIAN LANGUAGE

SUMMARY

This work reviews the history of the Albanian theatre and its role in the development and learning of the Albanian language, the creation of the Albanian literature and the expansion of the Albanian culture.

Keywords: Albanian theatre, Albanian language, theatrical activities, the development and learning of the Albanian language, Croatian influence.

